

SISUKORD

Saateks	9
Taimede ehitus ja elu	12
Taimede eluiga	13
Maa-alused varred ja juured	13
Võsu	15
Taimesüstemaatika ja taksonoomia	22
Taimesüstemaatika	22
Liigimaht ja „halvad liigid“	23
Tundmatute taimede jäädvustamine ja määramine	25
Taimede määramise näpunäited	28
Taimede ohustatus ja kaitse	32
Taimede kaitse	32
Teave liikide kohta	35
Vähemtuntud ja tundmatud taimed	37
Kirjandus	263
Register	267

SAATEKS

Vähetuntud ja tundmatud taimed toovad paratamatult meelde looduse saladused ja muidugi ka üleloomulikud jõud. Aleksandr Muranov lohutab oma raamatu „Ebatavaline ja ähvardav loodus” (e.k 1981, lk 3) sissejuhatuses: „Sa tead, et praegu võib teadus anda õige vastuse kõikidele või peaaegu kõikidele küsimustele. On üks või teine probleem hästi läbi uuritud, on ka vastus täielik ja ammendav; alati pole see aga nii, kuna looduses on veel küllaltki palju lõpuni lahendamata küsimusi. Ja sul pole vaja selle üle imestada – see, mida täna veel ei ole tundma õpitud, saab selgeks homme.”

Tõepoolest, ka taimeteaduses ning isegi taimede liigitamises on veel paljugi lahendada ning pealtnäha igivana teadusharu – süstemaatika – areneb pidevalt. Kuid raamatut kirjutades mõtlesin vähetuntutele pigem taimede õppimisest-õpetamisest lähtuvalt. Keskendusin liikidele, keda ei märka sageli nii algajad

kui ka edasijõudnud, sest kui taime ei tunne, jääb ta muu rohelise seas enamasti tähelepandamatuks. Käsitlen siin vaid soontaimi ehk sõnajalg-, paljasseemne- ja õistaimi.

Muidugi on raske pakkuda vähetuntud või tundmatule taimele üldtunnustatud määratlust. Sõltumata sellest, kui hästi me ka taimi teame, on meil kõigil liike, keda me ei tunne. Seetõttu püüdsin pakkuda igale taimetundmise tasemele midagi ning loodan, et siit raamatust leiavad endale huvipakkuvat nii algajad kui ka professionaalid.

Taimetundmisel on mitu takku: mõnedki taimed tulevad oma väliskujult – haabitusel – tuttavad ette, aga me ei oska neile nime anda. Nagu on lugu meie maja- või tänavanaabritega, keda igapäevaselt teretame, ent tegelikult ei tea neist üldse midagi. Mõnesid taimi kutsume ka valesti või mingisuguse omapandud nimega.

Taimeliikide ja ka alamliikide (kokkuvõtvalt taksonite, vaata lk 22) valikul tuginesin oma paarikümne aasta pikkusele taimede õpetamise ja määramise kogemusele, töötades nii algajate tudengite kui ka oma botaanikutest kolleegidega. Ikka kipuvad olema ühed ja samad liigid, keda ei tunta või keda ma isegi ära ei tunne. Rühmitasin vähetuntud või tundmatud taimed viide põhilisse tüüpi:

- W Eestist viimastel kümnenditel leitud uued taksonid, kes pole veel jõudnud taimemäärarajaisse või vajaksid oma uudsuse tõttu jätkuvat tähelepanu;
- W tähelepandamatud, pisikesed, varjatud eluviisiga taimed, kelle leidmiseks peab ka hea silmanägemisega inimene vahel neljakäpakile laskuma või õõtsikul turnima;
- W raskesti eristatavad: taim on väga sarnane teiste liikidega. Mikroliikide ehk pisiliikide määramine on enamasti jõukohane vaid selle liigirühma uurijale ning neist valisin raamatusse vaid mõned silmapaistvamad näited;
- W haruldased või piirkondlikult levinud, mõnedki uuemal ajal haruldaseks jäänud liigid;
- W iseäranis tundmatud taimed, keda polegi seni Eestist leitud, aga võiksid siin kasvada. Mõnel juhul viitan ka kahtlustele, kas taksoni eristamine on üldse põhjendatud.

Taimeliikide valikul vaatasin mööda n-õ rasketest perekondadest, mis tahavad tõsisemat käsitlemist – kortsleht, koldrohi, nõiahammas, hundi- ja karutubakas, võilill, kuningakepp jt –, need jäägu ootama põhjalikumaid käsitlusi. Kui olengi

kirjeldanud näiteks rannamõisa tuhkpuud, siis ei maksa arvata, et meie tuhkpuude mitmekesisus vaid selle taksoniga piirdub.

Küllap on ka botaanikud ise kaasa aidanud, et hirm tundmatu ees püsiks. Meenuvad ülikooli bioloogiavälipraktikad, kus õppejõud kippusid hoiduma raskemini määratavatest taimeliikidest, libisedes neist üle näiteks väljendiga: „Ah see on marginaalne pisike nelgiline, pole vaja tunda.” „Küll pajusid, kõrrelisi ja tarnu vaatame järgmistel kursustel.” jne. Niiviisi tekib juba vähem või rohkem alateadlik pelgus teatavate taimerühmade ees – need on nii keerulised, et neid ei õpetata isegi botaanikatudengitele.

Niisiis seadsin eesmärgi koostada-kirjutada raamat, mille abil võiksid tuttavamaks saada mõnedki Eestis seni vähetuntuks või tundmatuks jäänud taimed. 1999. aastal avaldas Viktor Masing raamatu „100 tavalisemat taimet” ja võiks loota, et seal kirjeldatud liigid on praeguseks taimehuvilistele selgeks saanud, seetõttu püüaksin tutvust sobitada tavalisema-haruldasema ning tuntud-tundmatud skaala teise otsaga – haruldasemate ja tundmatute taimedega. Pealegi peaks raamatuid kirjutama eelkõige vähetuntutest, mitte aga juba ammu tuntud asjadest.

Raamatus on liigid antud ligikaudu samas järjekorras kui „Eesti taimede kukeaabitsas” (Kukk 2018). Käesoleva raamatu kasutamiseks ei pea siiski kukeaabitsat omama, sest tegemist ei ole selle laiendatud väljaandega.

Olen mitmel korral rõhutanud, et mõnedki taimed on haruldased meie väheste teadmiste tõttu. Oleme huvitatud infost, aga ka tekkinud küsimustest aadressil tomkukk@gmail.com või taimetatlas@gmail.com. Aitame jõudumööda määrata taimi ka näha toodud herbaarmaterjali ning fotode järgi.

Tänu sõnad. Raamatu käsikirja lugesid ja parandasid Rein Kalamees, Thea Kull, Timo Luhamäe, Ott Luuk, Meeli Mesipuu, Mari Reitalu ja Peedu Saar; raamatu levikukaardid valmistas Ott Luuk. Kõigile aitajatele suur aitäh! Varraku kirjastus oli ka meeldivalt kannatlik – nüüd vanu faile ja lepinguid vaadates meenus endalegi lepingu aastatetagune algne tähtaeg ning pisiasi, et raamatut hakkasin kirjutama juba kaheksa aastat tagasi.

NISULILL EHK ÄIAKAS

Agrostemma githago

Sugukond: nelgilised (*Caryophyllaceae*)

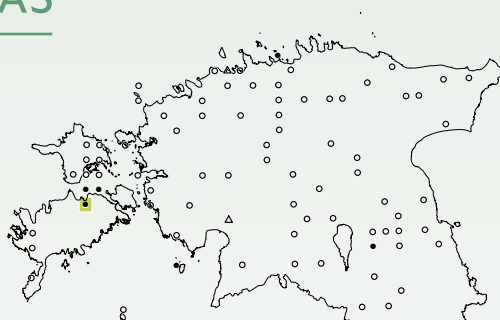
Staatustaimestik: pärismaine

Ohustatuse kategooria: puuduliku andmestikuga

Kaitsekategooria: puudub

Kasvukoht: viljapõllud

Vähetus põhjus: haruldane (kaduv umbrohi)

Nisulill on siinse raamatu küllap üks silmapaistvamaid ja kergesti tuntavaid liike. Tema vähese tuntuse põhjus on hoopis ajalooline: kunagisest tavalisest umbrohust on praeguseks saanud tõeline haruldus. Äiakaga võitlemisel on olnud ka praktiline põhjus: umbrohuna ei pärsi ta viljakasvu, kuid jahusse sattunud seemned võivad inimesel põhjustada raskeid haigestumisi.

Nisulill ehk äiakas (*Agrostemma githago*) on üksikute erksavärviliste, 2–4 cm läbimõõduga õitega pehme karvane taim. Vegetatiivsena sulandub ta rukki või nisu hulka, ent õitsvana paistab kaugele. Sarnaseid liike pole teada.

Taimeatlase andmetel oli ta vahemikus 1921–1970 teada 73 ruudust, 1971–2005 seitsmest ning viimati on andmeid vaid Kihnust ja Saaremaalt Karja kihelkonnast. Põlluumbrohuna vajab ta kasvamiseks põlde, kuid väikesed maheviljapõllud on meil pigem haruldased.

→ Nisulille õied on mõnesentimeetrise läbimõõduga ning paistavad vilja seest kenasti silma. Taime haruldus ei tulene raskesti märgatavusest, vaid selle teraviljaumbrohu kadumisest.
Fotod: Meeli Mesipuu

PALU-LIIVKANN

Arenaria procera

Sugukond: nelgilised (*Caryophyllaceae*)

Staatustaimestik: pärismaine

Ohustatuse kategooria: väljasuremisohus

Kaitsekategooria: LK II

Kasvukoht: liivased hõredad metsad ja metsaservad

Vähetuntuse põhjus: haruldane

Liivkanni perekond on traditsiooniliselt meie määrajates hõlmanud kaht liiki – **harilik liivkann** (*Arenaria serpyllifolia*) ja **palu-liivkann** (*Arenaria procera*). Esimene on üheaastane, väikest kasvu tähelepandamatu taim, teine aga on oma kuni sentimeetrise läbimõõduga valgete õitega silmapaistev taim. Palu-liivkanni loetakse viimasel ajal leedekanni (*Eremogone*) perekonda kuuluvaks, nii et küllap järgmises taimemäärajas saab see nimemuutus tehtud.

Palu-liivkann on vegetatiivses järgus äravahetamiseni sarnane punase aruheinaga (*Festuca rubra*), ka temal on küllaltki pikad, siledad ja kitsad lehed. Õitsvana võib ta sassi minna kännas-kiplillega (*Gypsophila fastigiata*), eriti kui taimi määrata vaid tekstikirjeldusena. Palu-liivkannil on pööris, mitte kännas ning õied on suuremad ja paiknevad hõredamalt.

Palu-liivkann kasvab liivastes hõredates metsades. Paraku kipuvad metsad suureks kasvama ja teatavasti pole hea toon kaitsealadel metsi hõrendada. Nii ongi praeguseks palu-liivkanni Eestis teada seitsmest kohast. Kõik populatsioonid on väikesed ning taime püsimine Eestis seetõttu pikemas ajavahemikus kahtlane.

Palu-liivkann paistab õitseajal kaugelt silma, ent mitteõitsvana võiks teda kitsaste lehtede tõttu pidada ka mõneks kõrreliseks. Fotod: Meeli Mesipuu

KAHVATU TÄHTHEIN

Stellaria pallida

Sugukond: nelgilised (*Caryophyllaceae*)

Staatustaimestik: pärismaine

Ohustatuse kategooria: puuduliku andmestikuga

Kaitsekategooria: puudub

Kasvukoht: rannikulähedased võsad, hõredad metsad

Vähetuntuse põhjus: hiljuti leitud, tähelepandamatu

Vesihein (*Stellaria media*) on tuttav küllap igale aiapidajale ja põlluharijale – taime kutsutakse küll erinevalt, aga taim kui selline on kindlasti tuntud. Hoopis tundmatu on vesiheina kahvatu lähisugulane, keda Eestis on väga harva leitud läänesaartelt.

Kahvatu tähtheina (*Stellaria pallida*) kõige tabavam kirjeldus ongi vesiheina järgi: ta on tolle kahvatu variant. Teda ongi vahel käsitletud kui vesiheina alamliiki. Kahvatul tähtheinal kroonlehed tihti kas puuduvad või on väikesed, emakasuudmed on 0,2–0,4 mm pikkused, seemned on helepruunid ja vähem kui 0,8 mm laiused.

Vesiheinal on kroonlehed tavaliselt olemas, kahvatul tähtheinal enamasti aga mitte; vesiheina emakasuudmed on 0,4–0,5 mm pikkused ning seemned purpurpruunid ja 0,8–1,3 mm laiused. Nii vesiheinal kui ka kahvatul tähtheinal on 2–5 tolmutat ning kroonlehed on tupplehtedest lühemad (kui neid kahvatul tähtheinal juhtub arenema).

Kahvatut tähtheina Eestis kasvamist mainis esimest korda Johannes Gröntved 1927. aastal ilmunud Vormsi saare taimestiku ülevaates. Hiljem on taime püütud leida Väinamere laidudelt ja mitmelt poolt Hiiumaalt, ent herbaarmaterjal on kontrollimisel osutunud vesiheinaks. Varasemalt ainus herbaarselt tõendatud leid oli Kakrarahult 1985. aastal Haide-Ene Rebassoolt (Kuusk 1987).

Kahvatu tähthein ja vesihein on väga sarnased. Vesiheinal on õied enamasti kroonlehtedega, kahvatul tähtheinal need tihti puuduvad. Kindlamaks määramiseks on vaja mõõta seemnete suurust. Fotod: Ott Luuk

Uue taimeatlase välitöödel leiti kahvatut tähtheina Pakri saartelt ja Hobulaiult. Võiks arvata, et liik on Lääne-Eestis liivastel toiteainetevaestel kasvu-kohtadel ja rannakarjamaadel rohkem levinud, kui seni teada.

Põld-kaderohi

KADEROHUD

Scleranthus

Sugukond: nelgilised (*Caryophyllaceae*)

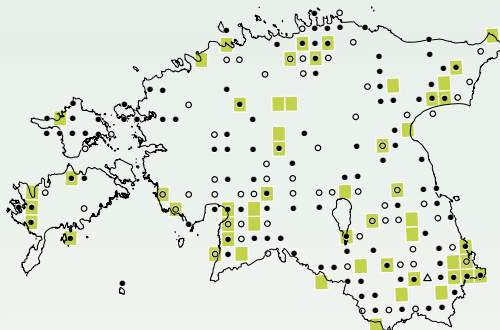
Staatus taimestik: pärismaine

Ohustatuse kategooria: ohulähedane

Kaitsekategooria: puudub

Kasvukoht: kuivad niidud, põllud, teeservad

Vähetuntuse põhjus: tähelepandamatu, raskesti eristatav

Põld-kaderohi

Kaderohi (*Scleranthus*) eestikeelne nimetus viitab varasematel aegadel arstina kasutamisele – temaga raviti „kadede silma” läbi tulnud haigusi. Kaderohud on üldiselt vähetuntud, sest neile sobivatel kuivadel kohtadel kasvades on nad väikesed ega ärata tähelepanu.

Siiski, äratundmisrõõmu ja botaanikute süstematiseerimiskirge on kaderohud jõudumööda toitnud: mõlemad Eestis kasvavad liigid on tüüpilisel juhul kenasti eristatavad, ent lisaks kasvab meil ka vahepealsete tunnustega taimi. Osa neist on **põld-kaderohi** (*Scleranthus annuus*) alamliik **tihe kaderohi** (*Scleranthus annuus* subsp. *polycarpus*), osa aga võivad olla hübriidid teise liigiga – **halli kaderohuga** (*Scleranthus perennis*).

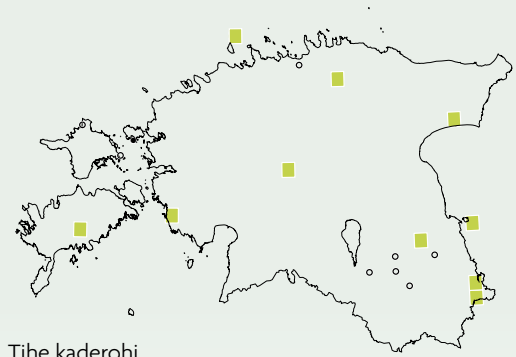
Kaderohud on väikesed taimed, kellest põld-kaderohi on eriti raskesti märgatav, kuna taimed lisaks väiksusele naalduvad maapinnale. Hall kaderohi paistab silma õitseajal oma valkjate kroonlehtedega – õied on küll väikesed, aga neid on kannasjas õisikus palju koos. Hall kaderohi on enamasti püstiste vartega taim, seevastu põld-kaderohi on pigem lamav või tõusvate vartega.

Mõlemat liiki on hea eristada tupplehtede kileja serva järgi – hallil kadero hul on see vähemalt ühe millimeetri laiune, põld-kadero hul on tupplehe tipmed ise kuni ühe millimeetri laiused.

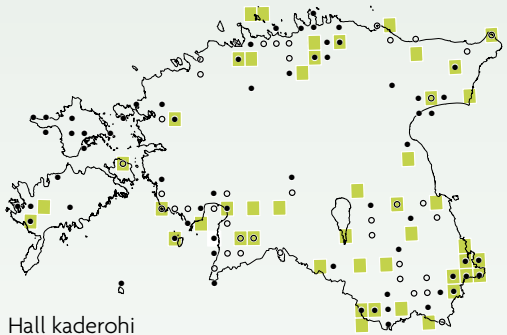
Tihe kaderohi on tunnustelt mõlema liigi vahepealne, ent sarnaneb rohkem siiski põld-kadero huga, kelle alamliigiks teda ka peetakse. See alamliik on levinud Soome lahe ümbruses – Eestis, Loode-Venemaal ja Lõuna-Soomes.

Tihe kaderohi

Hall kaderohi

Kahe liigi hübriid on viljatu, st seemneteta – see on tiheda kaderohu ja hübriidi põhiline eristustunnus. Mõlemale liigile iseloomulikke tupplehti võib näha sama taime või isegi ühe õie piires. Tüüpilisel tihedal kaderohul peaksid varre alaosas olema lühikesed sõlmevahed, need on lehtedest lühemad.

Mõlemad kaderohud kasvavad kuivadel vähetoitelistel kasvukohtadel ning erilisi erinevusi elupaigaeelistustes neil pole. Mõlemad liigid on uue taimeatlase andmetel jäänud haruldasemaks: lisaks põllupinna vähenemisele on osa varasemaid kasvukohti muutunud aja jooksul rohketoitelisemateks ja ei paku väikese-kasvuliste ühe- või mõneaastaste taimede sobivat elupaika.

Üldkujult on kaderohud esmapilgul küllaltki sarnased. Määramisel on abi õietüpe tippude kujust. Vasakult: põld-, tihe- ja hall kaderohi. Fotod: Toomas Kukk, õietüped: Ott Luuk